

JOS. H. POULS

Joseph (Jos) Hubertus Pouls uit Meijel studeerde kunstgeschiedenis en geschiedenis aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen. Hij doceerde kunst- en cultuurgeschiedenis (1982 tot 2012) aan resp. de Katholieke Leergangen in Sittard, de Fontys Hogeschool voor de Kunsten en de Hogeschool Zuyd en was universitair docent cultuurwetenschappen aan de Open Universiteit (1984 tot 2021). In 2002 promoveerde hij aan de KUN op een onderzoek over de Bisschoppelijke Bouwcommissie van Roermond. Pouls is lokaal en regionaal actief als kunst- en cultuurhistoricus.

De rijke collectie *brieffoto's* van Piet Willems, missionaris in China

Samen met de toenmalige voorzitter van Heem-

kundevereniging Medelo in Meijel, bracht de schrij-

ver van deze bijdrage in september 2002 een bezoek

aan Wiel Verschaeren, bewoner van Zorgcentrum

Sint-Jozef. Tijdens dat bezoek liet Wiel ons een oud,

metalen trommeltje zien, gevuld met ruim vijftig ver-

geelde en licht gekrulde foto's uit de jaren 1920.

Hij wilde daarvan af. Maker van de foto's was een

familielid van hem, Piet Willems, die van 1912 tot

1947 missioneerde in China en de foto's had opge-

stuurd naar familie in zijn geboortedorp Meijel.

Deze foto stuurt Piet Willems in de zomer van 1925 naar de familie Janssen in Meijel, waar hij logeerde in het voorafgaande jaar. Hij is dan enkele maanden terug in China. De zes foto's hangen in zijn woonkamer annex kantoor in Nan Song Tsouen. Willems heeft in China de beschikking over een grote verzameling foto's van familie en kennissen in Nederland, die hij regelmatig doorneemt. Deze foto's duiden op de grote hang naar Meijel, die hem waarschijnlijk steeds parten heeft gespeeld in China. Door de

cultureel-mentale kloof met de Chinezen heeft hij zich nooit echt thuis gevoeld in het Land van de Gele Draak. Ook andere missionarissen beschikten overigens vaak over grote aantallen foto's van het thuisfront; Willems is in dat opzicht zeker geen uitzondering. Centraal op de wand hangt een fors portret van de Meijelnaar op ca. 45-jarige leeftijd. De beide foto's links en de foto rechtsboven zijn groepsportretten waarop de missionaris trots poseert te midden van de

gezinnen van zijn zusters Maria en Han in respectievelijk Meijel en Grefrath (D.). De laatste is op dat moment al weduwe. Rechtsonder zien we de nieuwe boerderij van zus Maria op de Donk in Meijel. Midden onder hangt het portret van zijn geliefde nichtje Maria van Dooren. Die stuurde deze foto op speciaal verzoek van Willems naar China. Als toelichting schrijft de missionaris veelzeggend: 'Ge ziet wel dat men hier ook wat voor de familie overheeft. Ik geloof men denkt er dikwijls meer aan dan zij die thuis zijn.'

Al direct was duidelijk dat het hier om interessant, zelfs 'spannend' materiaal ging. De foto's toonden een breed spectrum aan onderwerpen van Willems' missiewerk: zijn missiekerkje, ceremonies en feesten, visites aan zieken, straatanzichten en portretten van hem en van andere missionarissen. Erg bijzonder was dat de foto's zeer uitvoerig zijn beschreven aan de achterzijde waardoor je kunt spreken van 'brieffoto's'. Achterop licht de missionaris tot in detail toe wat en wie erop te zien zijn, en geeft hij tevens zijn mening over personen, gebeurtenissen en land. Al snel bleek dat Willems ook naar andere familieleden en bekenden in Meijel, Lieshout en Roggel soortgelijke brieffoto's heeft gestuurd. Ook die foto's werden aan Medelo geschonken waardoor de 'verzameling Willems' na enkele maanden uitgroeide tot ruim 270 stuks. Daarbij moet opgemerkt worden dat sommige foto's door Willems aan meerdere families zijn verstuurd, maar dan wel steeds met een andere annotatie achterop. Tochten naar de Duitse grensplaatsen Grefrath, Walbeck en Bracht, waar zusters van de missionaris hebben gewoond,

leverden behalve enkele interessante verhalen over Piet Willems, helaas niet veel nieuwe foto's op. Ongetwijfeld heeft de missionaris die ook naar hen gestuurd, maar ze waren simpelweg niet meer te vinden. Het is overigens zeer wel mogelijk dat zich momenteel nog onbekende brieffoto's van Willems bevinden bij andere families in de regio.

PIET WILLEMS

Wie was deze fotograferende missionaris? Piet Willems wordt geboren in 1877 in de Meijelse buurtschap Hoek in een bescheiden boerengezin dat zeven kinderen telt. Twee daarvan sterven al enkele maanden na de geboorte, drie andere zwerven op volwassen leeftijd uit naar Duitsland en Amerika vanwege huwelijk of om daar hun geluk te zoeken. De gezinsleden zijn duidelijk niet honkvast want slechts één zus blijft wonen in Meijel. Pas op relatief late leeftijd geeft Piet te kennen dat hij missionaris wil worden. In oktober 1903 vertrekt hij naar Grave. Daar is het missiehuis van de H. Familie gevestigd, dat vooral gericht is op 'late roepingen' onder minder bedeelde boerenzonen. In Grave zwaait de vrome, Franse pater

Jean Berthier (1840-1908), zelf ook een boerenzoon, de scepter. Berthier stichtte het missiehuis in 1895. Het is een opleiding waar met veel elan een volks en braaf-conservatief geloof wordt uitgedragen. De wereld smacht volgens Berthier naar Gods Woord. Hij propageert daarom een mondiale kerstening waarvoor vele duizenden missionarissen nodig zijn. Vandaar zijn aandacht voor 'late roepingen', voor jonge mannen die door een povere thuissituatie niet eerder de weg van het priesterschap op konden gaan. In het povere gebouw van de Franse paters in Grave volgt Willems gedurende negen jaar de opleiding tot priester. In 1910 legt hij er de eeuwige professe af. Vlak voor zijn priesterwijding vertrekt hij in de vroege lente van 1912 echter vrij plotseling uit Grave om aan de slag te gaan in het missiegebied van de Lazaristen in China. Dat land geldt als wereld-missieland bij uitstek met zijn liefst 400 miljoen inwoners. In het 'Land van de Gele Draak' is dus enorm veel werk te verrichten voor het katholieke apostolaat, dat zijn hoogtepunt beleeft in het interbellum, als vanuit Nederland een ongekend aantal missionarissen wordt uitgezonden.

Hier zien we een van de aandoenlijkste foto's die Piet Willems naar Nederland stuurde. De foto dateert van begin 1925. Net terug uit Meijel poseert Willems hier plechtig en vol trots voor het altaar in zijn eenvoudige missiekerkje in Nan Song Tsouen. Aan weerszijden van hem zien we acht misdienaars die gekleed zijn in gloednieuwe superplis, door hem meegebracht uit Nederland en Duitsland. De lichte rokjes van de voorste vier misdienaars zijn normale Chinese zomerkleren, de donkere rokjes van de achterste vier had hij ook meegenomen uit Europa. De monstrans achter hem had hij op de terugreis in Rome gekocht. Het Heilig Hartbeeld boven het tabernakel had hij ook meegenomen uit Nederland. Het altaarkleed tenslotte had hij gekregen in Tegelen. Willems dacht dat de Meijelse misdienaars wel jaloers zouden zijn op hun Chinese broeders: 'Is het niet mooi bij mij? Me dunkt ge kunt niet meer uitstellen om te komen kijken'.

Op 14 december 1912 wordt Piet Willems in de kathedraal van Pao Ting Fau (nu Baoding) tot priester gewijd. Het eerste dat de kersverse missionaris doet, is het laten groeien van zijn baard en het leren van de taal.

1912 is cruciaal voor China: in dat jaar wordt het eeuwenoude keizerschap afgeschaft en de republiek uitgeroepen. Al meer dan een eeuw werd het immense land geteisterd door buitenlandse inmenging, oorlogen en plunderingen. Met name de plattelandsbevolking was daarvan de dupe. Het dieptepunt was de Boxer-Opstand van 1898-1900, die veel westerlingen (en missionarissen) het leven kostte maar tenslotte eindigde in een vernederend vredesverdrag voor de Chinese opstandelingen.

De interne chaos zal gedurende het gehele verblijf van Willems in China voortduren. Na de omwenteling van 1912 wordt de stemming in China steeds meer antiwesters. Ook de missionarissen ondervinden groeiende weerstand omdat ze als handlangers van de westerse onderdrukkers worden beschouwd. Piet Willems rept hier in zijn brieven vaak over en zal de antiwesterse sentimenten meer dan eens

aan den lijve ondervinden.

De eerste zes jaar werkt Willems in missieposten in en rond Pao Ting Fau, een stad op ongeveer 150 kilometer afstand van Beijing. Hij dient er onder de Lazaristen en maakt zich de taal eigen. Met name de Fransman J. Trémorin 'leert' de Meijelnaar missioneren. In dit gebied was tijdens de Boxer-Opstand zeer zwaar gevochten en waren diverse missionarissen en Chinese bekeerlingen vermoord. De spanning is daar nog overal merkbaar en vooral tijdens de veel voorkomende hongersnoden loopt die hoog op. Na ruim vijf jaar onder de hoede van andere missionarissen te hebben gewerkt, krijgt Piet Willems in 1918 een eigen parochie: Nan Song Tsouen.

TERUG IN MEIJEL

Na twaalf 'tropenjaren' keert Piet Willems in 1924 voor een lange vakantie terug naar Meijel. Zo'n vakantie is een gewoonterecht van missionarissen. In Meijel wordt hij hartelijk opgevangen door de welgestelde en vrome familie Janssen-Raemaekers, één van zijn belangrijkste 'weldoeners'. Willems is op dat moment 47 jaar oud. Zijn beide ouders zijn inmiddels

overleden. In Meijel woont nog één zus van hem, de rest van de familie woont in Duitsland. Tijdens zijn verblijf bezoekt hij niet alleen zijn familie, maar geeft hij lezingen over zijn moeilijke werk in China. Overal legt hij nieuwe contacten met het oog op fondswerving. De plaatselijke voetbalclub houdt acties en veel andere katholieke verenigingen en verbanden (Boerenleenbank, zuivelfabriek) dragen met geld of in natura bij aan het apostolaat van de Meijelse missionaris. Met zijn lange baard zal Piet Willems ongetwijfeld een opvallende verschijning zijn geweest in het dorp. Willems heeft de wereld bereisd en vertelt over gebeurtenissen die men hoogstens kent uit de kranten of de Katholieke Illustratie. Zijn werk in China is gevaarlijk maar wordt in deze hoogtijdagen van het Rijke Roomse Leven ook als zeer belangrijk beschouwd. Voor de Meijelse mensen is Willems in elk geval een grote held, een voorbeeldige katholiek die bereid is om zelfs zijn leven te offeren voor de goede zaak.

Via de trein en de boot reist hij begin 1925 terug naar zijn missiepost. De 22 jaren die hem nog resten, zullen veel zwaarder worden dan de eerste twaalf.

Diverse keren maakt Piet Willems gewag van Chinese vrouwen die door de duivel waren bezeten. Hij werd er dan bij geroepen en poogde als volleerd exorcist met christelijke rituelen en spreuken de vrouwen te verlossen van de kwelgeest. De eenvoudigste manier was echter het dopen van de slachtoffers. Op deze door Willems naar vier families gestuurde foto van omstreeks 1925 zit hij zelf in ontspannen houding tegenover een Chinees gezin dat hij vlak daarvoor had verlost van de duivel. Ze zitten op een bankje voor hun eenvoudig lemen huisje en zijn traditioneel gekleed, de vrouw met ingebonden voeten en kleine puntschoentjes. Het

NOG 22 JAAR IN CHINA

Op 24 maart 1925 arriveert Willems weer in Nan Song Tsouen. Hij wordt hartelijk en feestelijk verwelkomd door de parochianen en hervat de missionering. Willems heeft van alles meegenomen uit Limburg: een fiets, foto's, boeken, zaden van groenten en bloemen, boter, worsten, een Heilig Hartbeeld, andere beelden uit Steyl, misdienaarrokjes uit Meijel, een altaarkleed uit Roggel en superplis uit Grefrath. Uit de correspondentie blijkt dat hij in de daaropvolgende jaren steeds met veel weemoed terugdenkt aan zijn mooie maanden in Meijel. De warmte en aandacht die hij daar heeft ervaren, mist hij enorm in China vanwege de grote mentale en culturele kloof met de Chinezen. In zijn brieven en achterop de foto's refereert hij veelvuldig aan zijn gevoelens van heimwee en weemoed. Hij hoopt intens dat een groep Meijelse mensen hem zal komen opzoeken in China. Eén keer speelt hij een bezoek aan hem door zijn Meijelse gastgezin na. Ook denkt hij zich in dat ze zijn mooie groente-, druiven- en bloementuin bewonderen. De wanden van zijn woonkamer hangt hij vol met foto's van familie. Nadrukkelijk vraagt hij het thuisfront om hem te schrijven over alles

dat zich in Meijel afspeelt, ook al lijkt het van weinig belang. Bezoek uit Nederland zal evenwel nooit komen.

In 1925 schaft Willems een nieuw fototoestel en diaprojector aan om aan zijn missietaak een moderne invulling te geven tijdens de wintermaanden.

De belangstelling daarvoor is groot. De foto's worden gemaakt door hemzelf en zijn knecht. Zeer waarschijnlijk heeft hij de negatieven zelf ontwikkeld en afgedrukt. Veel met name 'heidense' Chinezen moeten overigens niets hebben van foto's omdat ze moderne, westerse apparaten associëren met hekserij en tovenarij. In zijn parochie beschikt Piet Willems over een fraaie pastorie met groente- en siertuin, een wijngaard, kok en knecht. Hij heeft voldoende middelen om er in materiële zin een redelijk aangenaam leven te leiden. Willems behoort in elk geval niet tot het type van 'de arme missionaris'. Los van de voor hem lastige klimatologische en hygiënische omstandigheden, is hij weinig tekortgekomen in China.

drietal kijkt recht naar de fotograaf (waarschijnlijk de knecht van Willems). De duivel had bij de vrouw (in de woorden van Willems 'een vurig afgodsvereerder') en het zontje veelvuldig heftige stuip trekkingen en woedeaanvallen veroorzaakt, gepaard gaande met woest geschreeuw en gekrijs. Iedereen, ook de vrouw zelf, vond dat ze onder directe invloed stond van de duivel, een situatie die al een jaar duurde. Direct nadat ze door Willems was gedoopt en een kruisbeeld om haar hals had gekregen, was ze genezen, aldus de missionaris. Ook het zontje werd gedoopt en genas direct. Maar zolang de achttienjarige dochter (niet op de foto) nog niet gedoopt was, kwam de duivel 's nachts in het huisje 'spektakel maken'. Door het huis te zegenen, maakte Willems ook daaraan een einde. Volgens de Meijelnaar waren ze 'voorlopig [...] zeer goede kristenen'. Willems bleef wel steeds realistisch over de duurzaamheid van zijn kerstening. Hij beseftte terdege dat het christendom slechts een dun laagje vernis was en dat ook bekeerlingen bleven vasthouden aan allerlei traditionele opvattingen en rituelen, die door de missionaris steevast werden betiteld als 'heidendom en afgoderij'. In zijn ogen vielen gewoontes als voorouderverering en tovenarij niet te rijmen met de katholieke leer. Voor veel Chinezen was dit rigide standpunt aanleiding om de katholieke kerk weer even snel te verlaten als dat ze zich erbij hadden aangesloten.

POLITIEKE ONRUST

In het interbellum krijgt het communisme in China steeds meer aanhang wat in 1931 leidt tot de stichting van een Chinese Sovjetrepubliek in Jiangxi onder leiding van Mao Tse Toeng. Het land raakt steeds meer verscheurd. Willems is in China onderdeel van het westerse koloniale beleid. Dat heeft het mogelijk gemaakt om er op grote schaal te missioneren. Op het moment dat de Chinezen steeds nadrukkelijker afwillen van de westerse overheersers, kan dat niet anders dan ten koste gaan van de missionarissen en hun apostolaat.

Door de gespannen politieke situatie krijgt de missie van Willems het steeds moeilijker. In 1925 lopen elf van zijn parochianen over naar de bolsjewisten onder wie een kerkmeester. Sommige kerken worden volgens Willems veranderd in 'afgodstempels'. Ook vallen christelijke gezinnen in groten getale terug op het door hem verfoeide 'heidendom' en wordt er veel gestolen en geplunderd, ook door zijn eigen christenen. Het kerk- en schoolbezoek valt ook duidelijk terug. Chinezen die in dienst zijn van een missionaris, worden vaak uitgejouwd. De grote armoede is daar volgens Willems mede debet aan. In zo'n situatie is het

Hier zien we Piet Willems op indringende wijze bezig als missionaris. De foto is wat onscherp maar vanwege de voorstelling en achterop geschreven toelichting, bijzonder interessant. Rechts is de priester bezig met het afnemen van de biecht en het toedienen van de laatste sacramenten aan een stervende man. Gezien de blik in zijn ogen, let hij nadrukkelijk op de fotograaf (zijn knecht) die een laag standpunt inneemt. De foto straalt mede daardoor veel priesterlijk gezag uit. Naast Willems ligt een 85-jarige man onder een wit laken met achter hem een klein kruisbeeld met twee brandende kaarsjes. Het is duidelijk een 'heilig moment'. In het midden ligt de stervende op een smalle plank, met de voeten tot aan de deur van het huisje. Hij wordt omringd door drie wat beduusd kijkende familieleden, waarschijnlijk zijn kinderen. De grijsaard kon nauwelijks nog zeggen dat hij berouw had van zijn zonden. Piet Willems had geen hoge dunk van hem want hij was nooit naar de kerk gegaan, zelfs niet met Pasen. Het voor de deur leggen op een plank was een oud Chinees gebruik. In de woorden van Willems: 'Volgens heidensch gebruik en ook wel kristelijk misbruik worden de zieken als ze gaan sterven willens of onwillens voor de deur gelegd. Ze mogen niet op bed sterven'. De grijsaard stierf enkele minuten later in het bijzijn van de missionaris.

volgens hem vrijwel onmogelijk om mensen te bekeren. In periodes van Europeaanhaat kan men zelfs beter van de straat wegblijven, aldus Willems, die rekening houdt met het allerergste. Als het Gods wil is, dan ziet hij de dood gaarne tegemoet. Een missionaris vindt op aarde immers erg weinig troost en een marteldood leidt direct naar de hemel. Duidelijk is dat de missionering van Piet Willems na zijn terugkeer in China erg moeizaam verloopt en vol tegenslagen zit. Veel (blijvende) zielen heeft hij in China in deze periode in elk geval niet kunnen winnen.

MENTALE KLOOF

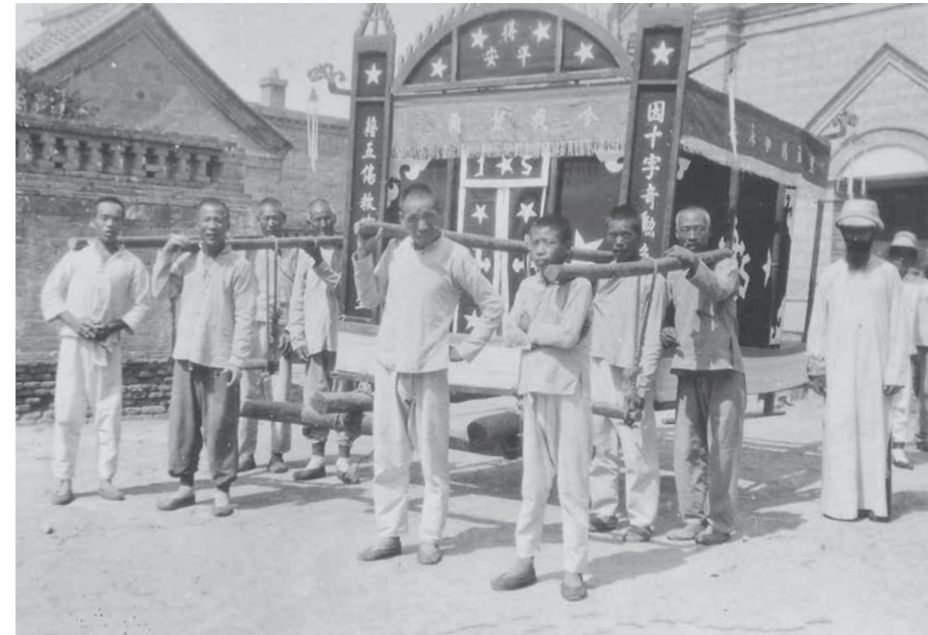
Uit alles blijkt de mentale kloof tussen de Meijelnaar en de Chinezen. Willems is zeker geen 'moderne missionaris' en staat pal voor de alleenzaligmakende waarheid van het traditionele, Europese katholicisme. Hij staat wel positief tegenover Chinese priesters die het gaan overnemen van de westerse missionarissen, maar getuigt daarnaast toch vooral van het superieure, westerse denken tegenover de primitieve, zelfs achterlijke Chinese cultuur met hun 'afgoderij', voorouderverering en 'heidendom'. Chinezen zijn voor hem altijd vreem-

den gebleven, een houding die kenmerkend was voor verreweg de meeste missionarissen uit de eerste helft van de twintigste eeuw. Juist om deze koloniale houding blijft Willems steeds verlangen naar familie en vrienden in zijn geboortestreek. In juni 1925 benadrukt hij dat nogmaals: 'als men zoover weg is en onder zo'n vreemd volk zit, doet een briefje [uit het thuisland, J.P.] zoo goed'. Indien mogelijk leest hij in China Nederlandse kranten. De enigen met wie hij een echte band heeft in het Land van de Gele Draak, zijn de collega-missionarissen. Die komen af en toe op bezoek en dan wordt er stevig gegeten en uitvoerig bijgepraat over Nederland en Europa. Dat Willems ondanks of mogelijk als antwoord op alle misère, over de nodige humor beschikt, bewijst een brief uit 1927 waarin hij refereert aan een bericht over het eten van mensenvlees door hongerige Chinezen; om die reden kan men als missionaris maar beter niet te dik worden! Gezien het voorafgaande kan het niet anders dan dat Willems zich regelmatig moet hebben afgevraagd of zijn keuze in 1912 om naar China te gaan, wel juist is geweest en wat zijn inzet uiteindelijk heeft

opgeleverd. Tegelijkertijd moet hij kracht hebben geput uit zijn onwrikbare geloof en het enorme belang van de door de kerk aan hem opgedragen taak.

LAATSTE PERIODE IN HESHANHU

In 1930 nemen Chinese priesters de parochie van Willems in Nan Song Tsouen over. Zijn missiewerk voor en namens de Lazaristen zit erop. Met de stille trom vertrekt hij uit het dorp. Piet Willems wordt rector en hulpaalmoezenier in het grote klooster van de Maristen in Heshanhu, vlakbij Beijing. Die drijven daar een seminarie en tevens een rusthuis voor zieke en oude broeders. Willems krijgt bij de Maristen een eigen woning met fraai uitzicht over het weidse, Chinese landschap. Ongetwijfeld heeft deze overplaatsing ook te maken met de gevaarlijke politieke toestand in China en de slechter wordende gezondheid van de Meijelnaar. Door de politieke onrust en ook door de oogkwaal waaraan Willems lijdt, is de briefwisseling met het thuisfront in de jaren 1930 veel minder frequent. Hetzelfde geldt voor de fotozendingen. In september 1937 wordt het klooster van de Maristen overvallen door opstandelingen en wordt Willems samen met tien

andere westerse kloosterlingen gedurende achttien dagen gegijzeld door een groep van circa driehonderd Chinese patriotten. Die eisen losgeld en nemen de gegijzelden mee van dorp naar dorp terwijl hen de kogels om de ogen vliegen. Uiteindelijk worden allen vrijgelaten. In de daaropvolgende jaren is het redelijk rustig in Heshanhu omdat het gebied nu onder strikte controle staat van het Japanse leger, dat in 1937 China heeft bezet. Willems heeft een vast dagprogramma: het bidden van de kruisweg, studie, het opdragen van de mis en het geestelijk bijstaan van de aanstaande Maristen. Daaraan houdt hij strikt vast.

OVERLIJDEN

Na een ziekbed van enkele maanden overlijdt Piet Willems op 26 augustus 1947 in het klooster van Heshanhu. Hij is bijna zeventig jaar oud en fysiek op. Zijn longen, hart en ogen functioneerden nauwelijks meer. Bang om te sterven is hij niet omdat hij overtuigd is dat hem de hemelse gelukzaligheid wacht. Willems wordt op eigen verzoek begraven tegen een berghelling vlakbij het klooster, aan de achterkant van een Mariagrot en

Op deze foto zien we een traditionele begrafenis in Nan Song Tsouen, thuisbasis van Piet Willems van 1919 tot 1930. Het gaat om het afscheid van de moeder van een van zijn onderwijzers. De overledene ligt onder de katafalk (met kruis, deels te zien op deze foto en kruisen op de vier hoeken). Het kerkje van Willems is te zien op de achtergrond. De Meijelnaar zien we rechts in witte pij. De zestien dragers van de katafalk stoppen om de fotograaf (waarschijnlijk de knecht van Willems) de kans te geven voor het maken van de foto.

Hoewel op deze foto niet te zien, trekt een hele volksstoet mee. Willems ergert zich zeer aan het gebeuren dat in zijn ogen ongeordend is en veel te lawaaierig. De een bidt, de ander huilt en weer anderen schreeuwen en roken. De missionaris betreurt ook zeer dat zo weinig van zijn christenen voor een katholieke mis kiezen. Voor hem gaat het bij de Chinezen vooral om uiterlijk vertoon, met name bij rijke families. Een sombere Willems: 'Het schijnt als ouders of wie het ook zijn in het vagevuur moeten branden, dat daar zelfs goede Christenen nog weinig over nadenken. [...] De afgodpriesters hebben bij de heidenen veel meer succes'.

LITERATUUR

M. Altena, *Visuele strategieën. Foto's en films van fabrieksarbeiders in Nederland (1890-1919)* (Amsterdam 2003).
H. Barnhoorn, *Priester voor heel het volk. Het leven van pater Jean Berthier* (Hilversum 1960).
H. Beunders en M. Kleppe, 'Een plaatje bij een praatje of bron van onderzoek?', in: *Historisch Tijdschrift Groniek 187* (2010, themanummer 'Kracht van het beeld') 121-139.
L. Brink, 'Cartografie met een missie', in: *De Maasgouw 138*, nr. 3 (2019) 20-27.
P. Burke, *Eyewitnessing: the uses of images as historical evidence* (London 2001).
K. van der Bruggen, *De gewonde kerk van China: ook onze zaak* (Oegstgeest 1989).
R. Corbey, *Wildheid en beschaving: de Europese verbeelding van Afrika* (Baarn 1989).
H. Dorssers (red.), *Lazaristen 100 jaar in Panningen. Hoe de Lazaristen onze paters werden* (Panningen 2003).
C. Dujardin, *Missionering en moderniteit: de Belgische minderbroeders in China 1872-1940* (Leuven 1996).
I. Evers m.m.v. A. Peeters, 'Gerrit van Rijt (1870-1959), priester en amateurfotograaf', in: *Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg 2020* (Maastricht 2021) 186-216.
J. Haskell, *History and its images; art and the interpretation of the past* (New Haven, London 1993).
J. Pouls, 'Foto's als cultuurwetenschappelijke bron; over de noodzaak van beeldvaardigheid', in: *Locus. Tijdschrift voor studenten en docenten cultuurwetenschappen aan de Open Universiteit*, 14 (2004) 8-18.
Idem, 'Meijels grote missie-uur, pater Willems in de verre oost', in: J. Pouls e.a., *Meijel, bijzonder dorp in de Peel* (Meijel 2009) 226-234.
J. Roes, *Het grote missie-uur 1915-1940. Op zoek naar de missiemotivatie van de Nederlandse katholieken* (diss. KUN) (Bilthoven 1974).
J. Tagg, *The burden of representation; essays on photographs and histories* (Basingstoke 1988).
E. Tops, *Foto's met gezag: een semiotisch perspectief op priesterbeelden 1930-1990* (Nijmegen 2001).
L. Vints, 'Beeld van een zending. Nieuwe propagandamedia voor de missies', in: *Trajecta. Tijdschrift voor de geschiedenis van het katholieke leven in de Nederlanden*, 5 (1996) 369-387.